

ГЕНЕЗА ІДЕЇ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У ПРАВІ НІМЕЧЧИНИ ТА ФРАНЦІЇ

Бурдоносова М. А.

ВСТУП

Ідея людської гідності, будучи непорушною загальнолюдською цінністю, наповнює змістом всю систему прав людини. Сучасне наукове знання про людську гідність формується за умов швидкого історичного розвитку та активної участі у політичних процесах світової спільноти. В останні десятиліття категорія «людська гідність» стала предметом дослідження видатних вчених у галузі юриспруденції. Зокрема, вона цікава для правознавців як елемент теоретичної моделі правової держави, оскільки, остання є не лише науковою конструкцією, а й практичною організацією політичної влади та забезпечення прав людини. Правова держава передбачає функціонування громадянського суспільства та ринкової економіки. Вона виходить із принципів права, запит на дотримання яких походить одночасно від соціальної, економічної та правової сфер.

Гідність особистості визначається, яка усвідомлення нею свого суспільного значення, права на суспільну повагу, засновану на визнанні суспільством соціальної цінності людини. При цьому, зміст панівних у тому чи іншому суспільстві поглядів на людську гідність визначається характером суспільних відносин, від яких залежить становище особи в суспільстві.

У філософському енциклопедичному словнику надано наступне визначення гідності – як однієї з основних позитивних ознак людини як особистості; міри ствердження в людині особистісного начала. Психологічно постає як належний рівень самооцінки і дійовий механізм самоконтролю, що спирається на чітке розрізнення особою припустимого для неї і неприпустимого. Як етична категорія гідність позначає загальнообов'язкове визнання самоцінності людини, її здатності і доконечної потреби бути моральним суб'єктом. Відповідно до різних модальностей людського буття розрізняють особисту гідність, жіночу чи чоловічу, професійну, національну, громадянина, людську¹. В структурі особистості і в практичній поведінці вона реалізується через такі чесноти, як благородство, скромність, відповідальність, критичність

---

¹ Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, Київ, Абрис, 2002. С.119.

і вимогливість до себе та інших тощо. Умовою формування і потвердження є потреба в повазі з боку інших людей (гідним є те, що гідне поваги). Тому співвідносним щодо гідності моральним феноменом виступає честь, як безпосередній моральний вияв позитивної громадської оцінки особистості.

Гідність займає чільне місце в філософсько-етичних ученнях К'єркегора, Марселя, Тилліха та ін. Особливо значущою є роль гідності як загальнолюдської цінності в обґрунтуванні прав людини, в теорії і практиці ненасилля. Так свідомість власної гідності є формою самоконтролю особистості, на якій ґрунтується вимогливість індивіда до себе, «вчиняти таким чином, щоб не принизити своєї гідності».

З одного боку, людська гідність втілює всі найкращі ціннісні здобутки людства, виражає рівень гуманістичного розвитку автономної особи як родової істоти. З іншого, людська гідність вчиняє прямий і безпосередній вплив на кожну людину, на її поведінку через базові цінності суспільства, формуючи її погляди на життя, особисту систему цінностей, ціннісні орієнтації і, таким чином, зумовлює та формує особисту гідність кожної людини².

Іншими словами, гідність поряд із совістю виступає одним із способів усвідомлення людиною свого обов'язку та відповідальності перед суспільством. Причому гідність особистості невіддільна без відношення до неї з боку оточуючих і суспільства в цілому, укладаючи в собі вимоги поваги до особистості і визнання її прав.

Гідність людини можна визначити й інакше: як сукупність її високих моральних якостей, повагу людини до самої себе; усвідомлення людиною своїх прав, своєї значимості. Разом з тим гідність особистості виступає як зовнішній прояв її самоповаги, усвідомлення своєї значущості.

Звернемося тепер до визначення поняття гідності людини у вітчизняній юриспруденції. Вже в самому визначенні поняття «мораль» багато вітчизняних правознавців використовують термін «гідність» або ж прямо говорять про громадську оцінку, тобто фактично про зміст категорії гідності. Так, мораль являє собою відому сукупність історичних і життєвих принципів, що розвиваються, поглядів, оцінок, переконань і заснованих на них норм поведінки, що визначають і регулюють відносини між людьми, у суспільстві, державі, сім'ї,

---

² Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». Харків, 2008. С. 13.

колективі, класі, навколишній дійсності³. Мораль є правилами поведінки, заснованими на уявленнях людей про добро і зло, гідність і честь, справедливість, обов'язок і службовці мірилом і оцінкою діяльності індивідів, організацій та інших суб'єктів⁴.

1. Становлення уявлень про людську гідність у праві Німеччини

Гідність постає як важлива сторона соціальної та моральної свободи особистості. Моральні уявлення про людську гідність у конкретному суспільстві нерозривно пов'язані з розвитком правосвідомості, громадянської зрілості, реальною забезпеченістю прав людини. Гідність людини є виразом її особистісної цінності, вона втілюється в почутті власної гідності і є переживанням особистості стосовно власної цінності, навіть, всупереч обставинам.

У Федеративній Республіці Німеччина право на людську гідність ґрунтовно розроблено на доктринальному рівні та закріплено в багатьох рішеннях Федерального конституційного суду. Застосування досвіду Федеративної Республіки Німеччина у сфері закріплення, гарантування та відновлення права на гідність, а також його доктринального розроблення може слугувати джерелом для зміцнення цього права в Україні як у теоретичному, так і у практичному відношенні⁵.

Серед німецьких дослідників, які вивчали право на людську гідність, варто відзначити наукові праці М. Ленера, Г. Дюріґа, Ю. Хабермаса, Й. Ізензее, Х. Драєра, Ф. Кейлера, Н. Лухмана, Т. Маунца та ін⁶.

---

³ Дучак Б. Л. Людська гідність у праві // Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки. Том 200, 2017. С. 47-48.

⁴ Падафет Ю. Г. Гідність людини як ключова державноуправлінська цінність. // Теорія та практика державного управління. Вип. 2 (45). 2014. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/tpdu/2014-2/doc/1/05.pdf>.

⁵ Косілова О.І. Тлумачення права на гідність у правовій доктрині та у практиці федерального конституційного суду Німеччини // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 1 № 2 2020. С.41.

⁶ Ленер М. Людська гідність в основному законі Федеративної Республіки Німеччина. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 35–42.; Дюріґ Г. Принцип людської гідності. Проект практичної системи цінностей основних прав на основі ч. 1 ст. 1 у поєднанні із ч. 2 ст. 19 Основного закону. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 72–89; Blankenagel A. Gentechnologie und Menschenwürde. Ueber die Strapazierung von juristischem Sachverstand und gesundem Menschenverstand anlaesslicheinersten Themas. Kritischejustiz. 1987. S. 388; Blankenagel A. Конституційний Суд: бачення свого статусу. Конституційне право: східноєвропейський огляд. 1994. № 2. С. 35–39.

Німецький досвід філософського обґрунтування ідеї людської гідності сягає класичної філософії і пов'язується з ім'ям Іммануїла Канта. Вчення Канта не було спеціально орієнтовано на розвиток концепції «людської гідності». Однак вченим було сформовано декілька визначальних ідей, які вплинули на розуміння «людської гідності» та на розуміння принципів, на яких вона має функціонувати. У цілісному вигляді ці ідеї були втілені у праці «Основи метафізики моралі» (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*), яка була видана у 1785 році⁷.

Значний вплив концепція людської гідності справила на конституційне право Німеччини. Тут діє низка актів міжнародного права, які закріпили цілу систему прав людини і громадянина, які виражають ідею людської гідності у тому числі Загальна декларація прав людини. Ці акти оцінюють людську гідність як невід'ємну властивість особистості, при руйнуванні якої остання знищується. В ст. 1 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини зазначено: «Гідність людини недоторканна: поважати і захищати її – обов'язок усієї державної влади». Цим законодавець декларує заперечення націоналізму з його гаслами «Ти – ніхто, твій народ – все» і закладає фундамент нового державного порядку, заснованого на ідеї про те, що людина має бути найважливішою цінністю та метою як для себе самої, так і для держави. У німецькому конституційному праві гідність особистості є не лише одним з основних прав, а й найважливішим конституційним принципом. Гідність людини та інші фундаментальні права особистості розглядаються в конституційному праві Німеччини як цінності, що передують появі держави і, отже, стоять в ієрархії, вище, ніж державний інтерес. Суд трактує людську гідність з позиції кантіанства: стався до людей як до кінцевої мети, а не як до об'єктів маніпуляції.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 Основного закону ФРН німецький народ прихильний до непорушних і невідчужуваних прав людини як основи суспільства, миру і справедливості. Ці основні права пов'язують законодавство, виконавчу владу та правосуддя як безпосередньо діюче право. Тобто права людини викладені у формі позитивного права і закріплені в Конституції, а отже будь-яка особа, як носій основного права, може вимагати її реалізації в силу самого Основного закону незалежно від наявності чи відсутності конкретизуючих законів чи підзаконних актів. При формулюванні змісту гарантій гідності людини фахівці у галузі конституційного права ФРН виділяють три основні аспекти: поняття гідності людини, недоторканість гідності, її повагу та

---

⁷ Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / за ред. Мельника Р. С. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 85.

захист. Німецька юридична наука відмовляється від його визначення як однозначно й назавжди встановленого, оскільки зміст цього поняття змінюється з часом і залежить від культури суспільства, в якому воно розвивається. Для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сучасне трактування недоторканності гідності може бути лише вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту.

Першопочатково норма про гідність людини законодавцем замислювалася як захист від принизливого, несправедливого ставлення з боку держави і йшлося про фізичну недоторканність. Але в сучасних реаліях існує вимога від суспільства, стосовно пошани та захисту персональної ідентичності та психічної недоторканності людини.

Федеральний Конституційний суд Німеччини (далі ФКС) постійно підкреслює, що невизначеність поняття людської гідності в праві та «різнобарвність» його тлумачення є великою перевагою, так як дозволяють юридичній нормі, що містить поняття людської гідності, зберігати певну «відкритість» і дають можливість її застосування до дійсності, що постійно змінюється.

У німецькій судовій практиці правова норма про людську гідність застосовується дуже обережно, оскільки існує небезпека того, що гарантія гідності людини може бути використана «у дріб'язкових випадках». Тим більше що в практиці ФКС вже були подібні випадки. Найбільш красномовний приклад: розглянута Конституційним судом скарга громадянина на поштову службу Німеччини. Суть скарги полягала в тому, що в рахунку за телефонні послуги у його імені була допущена помилка в букві. На думку заявника, цим порушували його людську гідність. З іншого боку, чим ширше тлумачиться розуміння гідності людини, тим сильніша небезпека того, що «недоторканність» гідності втратить свій сенс.

У юридичній науці Німеччини немає єдиної думки, чи є гідність людини основним правом. ФКС також не дав однозначної відповіді на це запитання. Однак при розгляді конституційних скарг ФКС все ж виходить з того, що гідність людини це основне право. І судова практика визначає сферу захисту права на гідність у вигляді з'ясування, які дії держави будуть порушенням цього права. Тож проблема визначення галузі захисту права на гідність трансформується у проблему визначення посягань на неї. Основна перевага такого підходу полягає в його гнучкості. Він дозволяє враховувати виникаючі загрози гідності людини.

Загалом, у німецькій правовій доктрині для визначення сутності поняття «людська гідність» та права на людську гідність характерна техніка негативного визначення, яка здійснюється на високому рівні абстрагування. За цим криються певні суперечливі судження та

тлумачення між обмежувальним і розширеним напрямками інтерпретації. Вони охоплюють зміст людської гідності щодо захисту від втручання. Отже, з погляду основних прав ніхто не сперечається про межі охорони, а лише про межі втручання в це право. Техніка негативного визначення полягає в такому тлумаченні: «Людська гідність порушується тоді, коли...». Отже, техніка негативного визначення права людської гідності, по-перше, визначає загальні зони «табу», які не можна порушувати. По-друге, така техніка забезпечує абсолютний характер людської гідності, який є захищеним⁸.

Якщо виходити з необхідності забезпечення основних прав людини та громадянина, коли проблема визначення галузі захисту права на гідність перетікає в проблему визначення посягань на неї, то зрозуміло таке. Основна перевага такого підходу полягає у його гнучкості. Він дозволяє враховувати загрози, що знову виникають, гідності людини.

Теоретично цю концепцію було обґрунтовано Г. Дюрихом як формула об'єкта (Objektformel). Відповідно до цієї формули «порушення гідності людини відбувається за чітко вираженої зневаги до цінності особистості, до ставлення з боку держави до людини, як до засобу, а не як до мети».

Автори німецького підручника з основних прав людини Б. П. Рот і Б. Шлінк систематизували можливі посягання на людську гідність. При цьому вони виділили наступні різновиди:

- порушення рівності всіх людей (рабство, кріпацтво, дискримінація, продаж жінок і дітей);
- порушення тілесної та духовної недоторканості людини (тортури, медичні маніпуляції, порушений тілесної недоторканості з метою домогтися беззаперечного підпорядкування, паралізація волі людини через наркотики та гіпносистематичні приниження);
- нехтування соціальною відповідальністю з боку держави стосовно окремої людини (позбавлення мінімуму, необхідного для існування людини).

На думку цих авторів, роблячи акцент саме на непорушності гідності людини, законодавець хотів підкреслити, що воно є найважливішим об'єктом захисту Конституції. Словами «гідність людини є недоторканною» був легітимований основний принц системи цінностей німецької держави: людська індивідуальність є в ньому найвищою цінністю. Людська гідність розуміється не як метафізична легітимація держави, а як закріплене на конституційному рівні положення про те, що

---

⁸⁸ Косілова О.І. Тлумачення права на гідність у правовій доктрині та у практиці федерального конституційного суду Німеччини // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 1 № 2 2020. С.43-44.

держава служить людині: «Не людина для держави, а держава – для людини». Людська гідність порушується тоді, коли взаємодія публічної влади з людиною, прописана законом, ставить під сумнів його цінність як особистість. Вільна особистість, її цінність і автономність повинні поважатися і захищатися державою. Забороняється поводитися з нею як засобом навіть заради найкращих намірів. Це суперечить поняттю людини як найвищої цінності. Гідність переважає над усіма основними правами і функціонує як принцип політики німецької держави. Цим підкреслюється значення гідності людини як найвищої цінності вільного демократичного суспільства. Будь-яке посягання на людську гідність є її порушенням, яке нічим не можна виправдати.

Невипадково у науці німецького конституційного права людська гідність має характер основного права. Так, Х. Драйєр вважає, що гідність є основним принципом, а не суб'єктивним правом. Саме як принцип вона впливає на діяльність державної влади і гнучко впливає через судову практику на розуміння основних прав. Причому за поглядами Х. Драйєра, гідність людини тільки виграє від того, що не є основним правом, отримуючи тим самим додаткове значення. Включення гідності в систему основних прав призвело б до послаблення її ролі як принципу державної політики.

Проте аналіз правозастосовної практики ФКС свідчить про захист людської гідності як права, встановленого нормою. При цьому, його нормативний зміст специфічний. Як зазначив Ф. Кейлер, кожне окреме основне право, яке забезпечує певну частину людських потреб, здійснює захист людської гідності в цій галузі. Іншими словами, будь-яке основне право є частковим втіленням людської гідності і джерелом всіх пізніше сформульованих основних прав.

Що ж до періоду дії німецької конституційної норми про людську гідність стосовно перебігу життя окремої особи, він не обмежується проміжком часу від народження до смерті аналізованого індивідуума. Сучасний німецький юрист П. Хеберле зазначав, що «про зміст поняття гідності людини можна говорити протягом всього її життя – від моменту народження до смерті. Але часом цей конституційний принцип діє навіть до і після згаданих подій. Парадигмами можуть бути захист особистої гідності померлого та дискусія про права плода в утробі матері»⁹.

Таким чином, розглянуті на прикладі Німеччини прояви людської гідності в політико-юридичних доктринах і праві є досить типовими і для інших зарубіжних правових держав сучасності. Причому такі справи

---

⁹ Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / за ред. Мельника Р. С. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.

незалежно від того, називають чи не називають юристи конкретної країни свою державу правовою, якщо по суті вона такою є з теоретичних позицій, що обґрунтовуються.

Права людини викладені у формі позитивного права і закріплені в Конституції, а отже будь-яка особа, як носій основного права, може вимагати її реалізації в силу самого Основного закону незалежно від наявності чи відсутності конкретизуючих законів чи підзаконних актів. При формулюванні змісту гарантій гідності людини фахівці у галузі конституційного права ФРН виділяють три основні аспекти: поняття гідності людини, недоторканість гідності, її повагу та захист.

Федеральний Конституційний суд Німеччини вказує на невизначеність поняття людської гідності в праві та «різнобарвність» його тлумачення. Це дозволяє юридичній нормі, що містить поняття людської гідності, зберігати певну «відкритість» і дає можливість її застосування до дійсності, що постійно змінюється. Для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сучасне трактування недоторканності гідності може бути лише вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту.

2. Розвиток ідеї людської гідності у праві Франції

Преамбула Конституції Французької Республіки містить ключові ідеї людської гідності: «Французький народ урочисто проголосує свою відданість правам людини та принципам національного суверенітету, як вони визначені Декларацією прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року¹⁰, підтвердженою та доповненою преамбулою французької Конституції 1946 року¹¹.

Виходячи із зазначених принципів, а також принципу вільного самовизначення народів, Республіка пропонує заморським територіям, що висловлюють бажання приєднатися до неї, нові інститути, засновані на загальному ідеалі свободи, рівності та братерства і покликані служити їхньому демократичному розвитку». Ці території мають різний правовий статус, різний рівень автономії, проте всі вони отримали представництво у Парламенті Франції (крім тих територій, які не мають постійних мешканців) та право голосу у Європейському парламенті, а значить на

---

¹⁰ Декларація прав людини і громадянина. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen. прийнятий постановою Французьких Національних зборів 26 серпня 1789. URL: <https://cyclop.com.ua/content/view/1031/58/1/4/#8983>

¹¹ Конституція Французької Республіки. Constitution de la République française, [Constitution of the French Republic] (in French). 28 October 1946. JO1946. Retrieved 29 September 2018. in: Journal officiel de la République française (in French). Vol. 78. 28 October 1946. pp. 9166-9175.

них забезпечується належний рівень ідеї людської гідності, свободи та рівності.

В наведеній преамбулі знайшло відображення право на гідність французького народу. Саме воно включає сукупність прав людини, національний суверенітет і принцип самовизначення народу. Гідність республіки та заморських володінь Франції, звеличує прагнення ідеалу свободи, рівності, братерства та демократичного розвитку. Аналогічні положення містить Конституція України, яка проголосила у преамбулі цінність забезпечення права і свободи людини та гідних умов її життя, турботу про зміцнення громадянської злагоди на землі України та ствердження європейської ідентичності Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

Ідея людської гідності знаходить яскраве вираження і в преамбулі Декларації 1789 р. У ній, зокрема, записано: «Невігластво, забуття прав людини або зневага до них є єдиними причинами суспільних лих та зіпсованості урядів». Природні, невідчужувані та священні права людини викладені в Декларації, щоб вона, «перебуваючи в центрі уваги у всіх членів громадського союзу, постійно нагадувала їм про їхні права та обов'язки; щоб дії законодавчої та виконавчої влади, в будь-який момент можуть бути зіставленими з метою будь-якої політичної установи, стали більш шанованими; щоб вимоги громадян, засновані на основних і непорушних принципах, забезпечувались Конституцією заради загального блага». Внаслідок цього «Національні збори визнають і проголошують перед особою і під заступництвом Верховної істоти... права людини і громадянина». Стаття 16 Декларації прямо говорить, що «будь-яке суспільство, в якому не забезпечено користування правами і не проведено поділ влади, не має Конституції».

Гідність держави Франції відображено у ст. 1 Конституції згідно з яким Франція є неподільною, світською, демократичною та соціальною Республікою. Неподільний характер французької держави визначено ст. 53 Конституції, в якій зазначено: «Ніяка поступка, жодний обмін, жодне приєднання території не є дійсними без згоди зацікавленого населення». Аналогічно, цілісність і недоторканність території України гарантується ст. 2 Конституції України: «Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою»¹². Конституція України не передбачає права окремої частини громадян України (в тому числі і національних меншин) на одностороннє самовизначення, в результаті якого відбудеться зміна

---

¹² Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 01 січ. 2020 р. Київ : Паливода, 2020. 96 с

території України як унітарної держави. Питання зміни кордонів України повинне вирішуватися на всеукраїнському референдумі, призначеному Верховною Радою України відповідно до статті 73, пункту 2 частини першої статті 85 Основного Закону України¹³.

Особливого значення у справі забезпечення гідності людини у Франції має розділ 1 Конституції «Про суверенітет». Відповідно до ст. 2 включеної у цей розділ девіз Республіки «Свобода. Рівність. Братерство», а її принцип – правління народу, народом та для народу. Відповідно до ст. 3 «Національний суверенітет належить народу, який здійснює його через своїх представників та шляхом референдуму. Жодна частина народу, жодна окрема особистість не можуть привласнити собі його здійснення... Відповідно до умов, що визначаються законом, виборцями є всі повнолітні французькі громадяни обох статей, які мають громадянські та політичні права».

Відповідно до ст. 2 Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р., мета будь-якого політичного Союзу забезпечення природних і невідчужуваних прав людини. Гідність держави знаходить вираз і в ст. ст. 12–15 Декларації. Так, відповідно до ст. 12 для гарантії прав людини і громадянина необхідна державна сила: ця сила створюється в інтересах усіх, а не в приватних інтересах тих, кому вона довірена. На підставі ст. 13 для утримання державної сили та на витрати адміністрації необхідне громадське оподаткування; воно має бути рівномірно розподілено між усіма громадянами відповідно до їхнього стану.

Відповідно до ст. 14 усі громадяни мають право, особисто чи через своїх представників, засвідчуватися у необхідності громадського оподаткування, вільно висловлювати на нього згоду, стежити за його витрачанням та визначати його розмір, підстави, порядок та тривалість стягування. Стаття 15 передбачає, що суспільство має право вимагати звіту у кожній посадовій особі щодо довіреної їй частини управління.

Конституційне законодавство Франції особливу увагу приділяє гідності глави держави. Конституція закріплює панівне становище Президента республіки. Відповідно до ст. 5 Конституції він є гарантом національної незалежності, територіальної цілісності та дотримання міжнародних договорів. Фактична схема здійснення влади за часів різних президентів мала різні відтінки, що головним чином стосувалися ставлення до парламенту та до відповідальності глави держави. Шарль де Голль вважав, що тільки він відповідає перед народом загалом, хоча

---

¹³ Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). 3.15. Територіальні принципи. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/315-terytorialni-prynsyru> (дата звернення 14.02.2024 р.)

ця відповідальність не впливає з конституції і не може бути виведена з жодної її статті. Звернення до народу, численні виступи на радіо та телебаченні, прес-конференції, поїздки країною, а також зведена в систему практика референдумів, які, по суті, були плебісцитами були проявами розуміння ним своєї особливої ролі.

Найважливішим аспектом вираження гідності особистості громадянина Франції є порядок закріплення в Конституції проголошених прав і свобод. Хоча їх список не містить низки нових прав і свобод (право на отримання інформації, на захист культурної та історичної спадщини, вільний доступ до культурних цінностей, право на захист довкілля), які знайшли місце в більш пізніх конституційних актах різних держав, у тому числі й в Україні, де перелічені права та свободи відбиваються в повному обсязі (у II розділі Конституції України). Однак і Декларація 1789 р., і преамбула Конституції Франції 1946 р. досі залишаються прикладом послідовно демократичних документів. З широким колом проголошених у ній прав і свобод людини і громадянина.

Особливою рисою Конституції Франції є те, що в ній до сих пір продовжує діяти право на опір гнобленню. Воно виникло у період «золотого» часу буржуазної державності, який настав відразу після заміни феодальних порядків.

Право на опір гнобленню є важливим складником захисту прав громадян, оскільки і дотепер у світі існує багато народів, гідність яких принижується. Та й у самій Франції, яка вважається однією з оплот європейської демократії та постійно дбає про підвищення гідності нащадків вихідців з її колишніх колоній, час від часу відбуваються протести проти економічних чи соціальних реформ, зокрема, якщо вони несуть скорочення чи обмеження прав громадян. Крім того, необхідно враховувати в якому контексті законодавство закріплює право на опір гнобленню. Стаття 2 Декларації прав людини та громадянина від 26 серпня 1789 р. називає його серед найважливіших прав на свободу, власність та безпеку. При цьому наголошується, що цілі будь-якого політичного Союзу – забезпечення природних і не відчужуваних прав людини.

В Україні близькою по правовому змісту є стаття 39 Конституції «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання

заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей»¹⁴. Це право є їх невідчужуваним і непорушним правом громадян, гарантованим Основним Законом України. Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. При здійсненні цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей. За Конституцією України (стаття 68) кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України. Проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватися громадянами через організаторів масових зібрань. Завчасне сповіщення відповідних органів про проведення тих чи інших масових зібрань – це строк від дня такого сповіщення до дати проведення масового зібрання.

Слід враховувати і те, що ст. 1 Декларації закріплює важливий колективістський принцип: «Соціальні відмінності можуть бути засновані тільки на міркуваннях загальної користі. Цей принцип неминуче передбачає право на опір гнобленню. Крім того духом ідеології колективізму наповнено сутність норми ст. 3 Декларації де записано, що джерело будь-якого суверенітету нація і ніяка сукупність осіб, жодна окрема особа не може здійснювати владу, яка явно не виходила б від нації.

В Україні зазначений принцип сформульовано у ст. 5 Конституції: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування... Ніхто не може узурпувати державну владу».

Громадське благо, що є предметом особливої турботи держав з колективістською ідеологією, знаходиться під захистом конституційного законодавства Франції навіть за проголошення права власності. Так, у ст. 17 Декларації записано: «Оскільки власність є недоторканим і священним правом, ніхто не може бути позбавлений її інакше як у разі встановленої законом безперечної суспільної необхідності та за умови справедливості та попереднього відшкодування».

---

¹⁴ Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 01 січ. 2020 р. Київ : Паливода, 2020. 96 с.

Відповідно до ст. 1 Конституції Франції, республіка забезпечує рівність перед законом усіх громадянам, незалежно від походження, раси чи релігії та поважає всі вірування. Стаття 1 Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. говорить: «Люди народжуються і залишаються вільними та рівними у правах. Соціальні відмінності можуть бути засновані лише на міркуваннях загальної користі. Ці положення є важливою ланкою у справі забезпечення права на людську гідність. Рівність громадян, повага до їх гідності (ст. ст. 21, 24, 28) та захист від будь-яких проявів дискримінації гарантуються Конституцією України. Ці положення є важливою ланкою у справі забезпечення права на людську гідність.

Слід зазначити, що вперше принцип свободи совісті був закріплений у Франції законом від 9 грудня 1905 р. У той же час не можна стверджувати, що держава зберігає нейтралітет щодо релігії. Наприклад, в історичних провінціях Ельзасі та Лотарингії церква має конкордатний режим; тут застосовуються положення кримінального кодексу до священнослужителів, які здійснюють обряд одруження до громадянської реєстрації шлюбу. Крім того, відповідно до закону М. Дебре від 31 грудня 1989 р. (названий на ім'я його ініціатора) релігійне навчання в школі пропонується всім дітям у державних школах, якщо батьки не вимагають іншого і держава вживає заходів для надання такої освіти. Держава надає фінансову допомогу приватним школам, – тримаються католицькою церквою.

В Україні, згідно ст. 35 Основного Закону, церква і релігійні організації в відокремленні від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Згідно із Декларацією прав людини та громадянина свобода полягає у можливості робити все, що не порушує прав іншому. Таким чином, здійснення природних прав кожної людини має лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими самими правами. Ці межі можуть бути встановлені лише законом (ст. 4 Декларації), який базується за загальновідомому принципі «моя свобода закінчується там, де починається свобода іншого». Закон має право забороняти лише дії, які завдають шкоди суспільству. Все, що не заборонено законом, то дозволено; ніхто не може бути примушений до виконання того, що не наказано законом (ст. 5 Декларації). Закон є виразом загальної волі. Усі громадяни мають право брати участь

особисто чи через своїх представників у створенні закону. Закон має бути однаковим для всіх, захищає він чи карає. Всі громадяни рівні перед законом, і тому всі однаково допускаються на всі публічні пости, місця або посади, відповідно до своїх здібностей і без будь-яких відмінностей, крім обумовлених їх чеснотами і талантами (ст. 6 Декларації). Ніхто не може бути звинувачений, затриманий або ув'язнений інакше як у випадках, визначених законом, і при дотриманні процедури, передбаченої законом. Той, хто віддає, виконує чи змушує виконувати накази, засновані на свавіллі, підлягає покаранню; але кожен громадянин, якого затримують на підставі закону, повинен негайно коритися: у разі опору він відповідає (ст. 7 Декларації). Закон повинен встановлювати лише суворо та безперечно необхідні покарання, і ніхто не може бути покараний інакше як через закон, прийнятий та оприлюднений до вчинення проступку чи злочину та застосований у встановленому порядку (ст. 8 Декларації). Кожна людина вважається невинною доти, доки інше не буде доведено у судовому порядку; якщо буде визнано необхідним затримати особу, будь-яка дії, що принижують честь та гідність, повинні суворо припинятися законом (ст. 9 Декларації).

Гідність людини базується на можливості кожного користуватись наданими правами, мати свої погляди та переконання, висловлювати думки. У Декларації прав людини та громадянина від 26 серпня 1789 р. записано, що ніхто не може піддаватись утискам за його погляди, в тому числі релігійні, якщо їх прояв не порушує громадський порядок, встановлений законом. Вільне висловлювання своїх думок є одним з найдорожчих прав людини; тому будь-який громадянин може вільно висловлюватися, писати, друкувати інформацію, однак розуміючи, що за зловживання цією свободою у випадках, встановлених законом настає відповідальність (ст. 10 Декларації). Ці права віднесені до загальних і невід'ємних Конституцією України.

Таким чином, Конституція Франції характеризується специфічним відображенням прав і свобод людини та громадянина з урахуванням основних міжнародних правових актів. Головним принципом, що лежить в основі конституційного регулювання державної та суспільної життєдіяльності у Франції є повага до гідності особи, народу та держави, що є одним з головних принципів правової держави в ліберальному трактуванні.

ВИСНОВКИ

Людська гідність як складне і багатогранне явище це самоповага особистості, її моральне, справедливе ставлення до себе, прагнення до здобуття поваги інших людей, що передбачає при реалізації необхідність

поважати інших індивідів. Це те, що відрізняє людину від інших живих істот, переважає над біологічними інстинктами і, не втрачаючи своєї сутності після смерті індивіда, виражає абсолютну цінність людини, її неповторність, автономію її особистості та індивідуальну свободу, свободу духовно-моральних шукань та творчості. У той самий час аналізований феномен проявляється у сукупності соціально-етичних якостей людини. Маються на увазі великодушність, принциповість, мужність, справедливість, громадянськість, чесність, сумлінність, добротність, чуйність, розсудливість, прагнення до пізнання істини та творчого самовираження.

Першопочатково норма про гідність людини законодавцем замислювалася як захист від принизливого, несправедливого ставлення з боку держави і йшлося про фізичну недоторканність. Але в сучасних реаліях від суспільства вже існує вимога пошани та захисту персональної ідентичності та психічної недоторканності людини.

Права людини викладенні у формі позитивного права і закріплені в Конституції, а отже будь-яка особа, як носій основного права, може вимагати її реалізації в силу самого Основного закону незалежно від наявності чи відсутності конкретизуючих законів чи підзаконних актів. При формулюванні змісту гарантій гідності людини фахівці у галузі конституційного права ФРН виділяють три основні аспекти: поняття гідності людини, недоторканість гідності, її повагу та захист.

Федеральний Конституційний суд Німеччини вказує на невизначеність поняття людської гідності в праві та «різнобарвність» його тлумачення. Це дозволяє юридичній нормі, що містить поняття людської гідності, зберігати певну «відкритість» і дає можливість її застосування до дійсності, що постійно змінюється. Для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сучасне трактування недоторканності гідності може бути лише вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту.

Конституція Франції характеризується специфічним відображенням прав і свобод людини та громадянина з урахуванням основних міжнародних правових актів. Порівняно з Конституціями інших держав очевидні відмінності у способі закріплення основ конституційного ладу та механізму його охорони, основних прав і свобод, їх кількості та змісту. Але, безперечно, головним принципом, що лежить в основі конституційного регулювання державної та суспільної життєдіяльності у Франції є повага до гідності особи, народу та держави, що є одним з головних принципів правової держави в ліберальному трактуванні.

АНОТАЦІЯ

Людська гідність постає як важлива сторона соціальної та моральної свободи особистості. Моральні уявлення про людську гідність у конкретному суспільстві нерозривно пов'язані з розвитком правосвідомості, громадянської зрілості, забезпеченістю прав людини.

Аналізується досвід філософського обґрунтування ідеї людської гідності в Німеччині. Значний вплив концепція людської гідності справила на конституційне право Німеччини. Низка актів міжнародного права, які закріпили цілу систему прав людини і громадянина, виражають ідею людської гідності, серед них і Загальна декларація прав людини. Ці акти оцінюють людську гідність як невід'ємну властивість особистості, закладають фундамент нового державного порядку, заснованого на ідеї про те, що людина має бути найважливішою цінністю та метою як для себе самої, так і для держави. У німецькому конституційному праві гідність особистості є не лише одним з основних прав, а й найважливішим конституційним принципом. Гідність людини та інші фундаментальні права особистості розглядаються в конституційному праві Німеччини як цінності, що передують появі держави і, отже, стоять в ієрархії, вище, ніж державний інтерес. Суд трактує людську гідність з позиції кантіанства: стався до людей як до кінцевої мети, а не як до об'єктів маніпуляції.

Також досліджуються теоретико-правові аспекти розвитку ідеї людської честі та гідності у праві Франції. Найважливішим аспектом вираження гідності особистості громадянина Франції є порядок закріплення в Конституції проголошених прав і свобод. Хоча їх список не містить низки нових прав і свобод (право на отримання інформації, на захист культурної та історичної спадщини, вільний доступ до культурних цінностей, право на захист довкілля), які знайшли місце в більш пізніх конституційних актах різних держав, у тому числі й в Україні, де перелічені права та свободи відбиваються в повному обсязі (у II розділі Конституції України). Однак і Декларація 1789 р., і преамбула Конституції Франції 1946 р. досі залишаються прикладом послідовного демократичного прогресу. З широким колом проголошених у цих документах прав і свобод людини і громадянина.

Література

1. Білоскурська О. В. Правове регулювання обов'язку кожного неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей // Часопис Київського університету права, 2009. № 2009/2. С. 72-76.

2. Бланкенгель А. Конституційний Суд: бачення свого статусу. Конституційне право: східноєвропейський огляд. 1994. № 2. С. 35–39.
3. Бурдоносова М. А. Теоретичні уявлення про людську гідність у праві Німеччини. Діктум Фактум, ДУІТ, №2 (14), 2023, с. 5–11.
4. Бурдоносова М. А. Теоретико-правові аспекти розвитку ідеї людської гідності у праві Франції. Діктум Фактум, ДУІТ, № 1 (15), 2024, с.34–39.
5. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». Харків, 2008. 36 с.
6. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.
7. Декларація прав людини і громадянина. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen. прийнятий постановою Французьких Національних зборів 26 серпня 1789. URL: <https://cyclop.com.ua/content/view/1031/58/1/4/#8983> (дата звернення 12.02.2024 р.)
8. Дучак Б. Л. Людська гідність у праві // Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки. Том 200, 2017. С. 47–48.
9. Дюріг Г. Принцип людської гідності. Проект практичної системи цінностей основних прав на основі ч. 1 ст. 1 у поєднанні із ч. 2 ст. 19 Основного закону. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 72–89.
10. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). 3.15. Територіальні принципи. URL: <https://scu.gov.ua/storinka-knygy/315-terytorialni-pryncypu> (дата звернення 14.02.2024 р.)
11. Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 01 січ. 2020 р. Київ : Паливода, 2020. 96 с.
12. Конституція Французької Республіки. Constitution de la République française, [Constitution of the French Republic] (in French). 28 October 1946. JO1946. Retrieved 29 September 2018. in: Journal officiel de la République française (in French). Vol. 78. 28 October 1946. pp. 9166-9175.
13. Косілова О. І. Тлумачення права на гідність у правовій доктрині та у практиці федерального конституційного суду Німеччини // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) Ч. 1 № 2 2020. С.41-46. DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/08>
14. Ленер М. Людська гідність в основному законі Федеративної Республіки Німеччина. Гідність людини. Що ми розуміємо під

«гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України». Київ, 2016. С. 35–42.

15. Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / за ред. Мельника Р. С. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.

16. Офіційне тлумачення положення частини першої статті 39 Рішення Конституційного Суду № 4-рп/2001 від 19.04.2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#n54> (дата звернення 14.08.2024 р.)

17. Падафет Ю. Г. Гідність людини як ключова державноуправлінська цінність. // Теорія та практика державного управління. Вип. 2 (45). 2014. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/trpu/2014-2/doc/1/05.pdf>. (дата звернення: 04.08.2024).

18. Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, Київ, Абрис, 2002. 751 с.

19. Blankenagel A. Gentechnologie und Menschenwuerde. Ueber die Strapazierung von juristischem Sachverstand und gesundem Menschenverstand anlaesslisheinesernsten Themas. Kritischejustiz. 1987. S. 388.

Information about the author:

Burdonosova Maryna Anatoliivna,

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department

of Constitutional and Administrative Law,

State University of Infrastructure and Technologies

2, Volodymyra Ivasiuka avenue, Kyiv, 04211, Ukraine